

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

יש סיבות רבות לכך שהם לא הכירוהו. הם כלל לא ידעו להוא במצרים. הם חשבו שהוא עדיין עבד, ואילו האיש שהם השתחוו לו היה משנה למלך. ולא זו אף זו, הוא נראה מצרי, דיבר מצרית ונשא שם מצרי, צפנת פענח. וחשוב מכל זה, הוא לבש בגדים של מצרים מן המעמד העליון. אלה הבגדים שנתן לו פרעה כשפתר את חלומותיו, כסמל להעלאתו לגדולה:

וַיֹּאמֶר פֶּרְעֹה אֶל יוֹסֵף, "רְאֵה, נָתַתִּי אֵתְךָ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם". וַיֹּסֶר פֶּרְעֹה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל יַד יוֹסֵף, וַיְלַבֵּשׁ אֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ. וַיִּשֶׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צְנֹאָרוֹ, וַיַּרְכֵּב אֹתוֹ בְּמֶרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ, וַיַּקְרָאוּ לְפָנָיו "אֲבֵרֶךְ". וַנָּתוֹן אֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם. (מא, מא-מג)

מציווי הקיר העתיקים שנתגלו במצרים, כגון אלה שבקבר תות-ענח'אמון, ידוע לנו כמה מסוגננות ומקושטות היו גלימותיהם של בעלי השררה במצרים. בעלי דרגות שונות לבשו בגדים שונים. לפרעונים המוקדמים היו שני כיסויי ראש, האחד לבן לאות כי הם מלכי מצרים העליונה, והשני אדום לציון מלכותם על מצרים התחתונה. מדים, ולבוש בכלל, מספרים סיפור, או כלשוננו היום "מהווים הצהרה". הם מכריזים על מעמדו של אדם. אדם הלבוש כמו המצרי שהאחים השתחוו לו, ודאי אינו יכול להיות אחיהם האבוד זה-מכבר יוסף. אלא אם הוא כן...

עניין המלבוש נראה כזוטה. אבל אני רוצה לטעון שהוא איננו כזה כלל. הבגדים מתגלים כעניין גדול מאוד. תחילה עלינו לזכור שלתורה בכלל, ולספר בראשית בפרט, יש דרך מיוחדת למקד את תשומת לבנו בתְּמָה חשובה: היא מפגישה אותנו עם תמה זו באפיוזודות חוזרות ונשנות. חוקר הסיפור המקראי

חזות וממשות

בתום עשרים ושתיים שנות פרידה, ורוב נפתולים ומעקשים, יוסף ואחיו סוף סוף נפגשים. הדרמה באוויר. בפעם האחרונה שראינו אותם ביחד, האחים תכננו להרוג את יוסף ולבסוף מכרו אותו לעבדות. אחת הסיבות לכך הייתה כעסם על סיפורי חלומותיו. פעמיים חלם שאחיו ישתחוו לו. לדידם אלה היו דברי רהב, ראוהו וזחיחות.

על רהב נענשים בדרך כלל במִפְלָה, וכך אירע גם ליוסף. אחיו הפכוהו לעבד במקום לארון שחלם שיהיה – אך כידוע, זה לא היה סוף הסיפור כי אם תחילתו. בפרשתנו, חלומו של יוסף מתגשם במפתיע. אחיו באים ומשתחוים לו "אֲפִים אֶרְצָה" (בראשית מב, ו). עכשיו, כך אנו מרגישים, הגיע סוף הסיפור. אבל שוב מתברר שאנחנו רק בתחילתו של סיפור אחר, אחר לגמרי, סיפור על חטא, על תשובה ועל סליחה. סיפורי התורה אוהבים לערער על המוסכמות הספרותיות.

לכך שהסיפור אינו נגמר פה יש סיבה עלילתית: במפגש בין יוסף לאחיו, רק אדם אחד שנוכח במקום, יוסף עצמו, יודע שזוהי פגישה. "וַיֵּרָא יוֹסֵף אֶת אָחָיו וַיִּכְרַם וַיִּתְנַכַּר אֲלֵיהֶם וַיִּדְבַּר אִתָּם קְשׁוֹת... וַיַּכֵּר יוֹסֵף אֶת אָחָיו וְהֵם לֹא הִכְרָהוּ" (מב, ו-ז).

אורי אלטר מכנה אותן "סצנות דפוס".¹ כך למשל תמת יריבות האחים חוזרת בספר בראשית בארבע אפיוזות: קין והבל, יצחק וישמעאל, יעקב ועשו, יוסף ואחיו. שלוש פעמים מופיעה בספר תמת האב הנאלץ לעזוב את ארצו בגלל רעב, ומבין שיצטרך לבקש מאשתו להציג את עצמה כאחותו, כדי שלא ירצחו אותו כדי לקחת אותה להרמון המלכותי. וישנה גם התמה של מציאת אישה-לעתיד ליד הבאר, ואף היא חוזרת שלוש פעמים: רבקה, רחל וציפורה בת יתרו.

גם המפגש בין יוסף ואחיו משתייך לסדרת אפיוזות שכזו. התמה היא בגדים הממלאים תפקיד מפתח בסיפור. סיפורנו הוא החמישי בסדרה. הראשון הוא סיפור יעקב הלובש את בגדי עשו ומביא לאביו ארוחה כדי לקחת את ברכת אחיו. השני הוא סיפור כותונת הפסים של יוסף, שאחיו מספיגים בדם ומביאים לאביהם כדי לומר לו שחיה רעה אכלתהו. השלישי הוא סיפור תמר המסירה את בגדי אלמנותה, מתכסה בצעיף, ומתחזה לזונה. הרביעי: הבגד שיוסף משאיר בידי אשת פוטיפר במנוסתו מפניה. והנה לנו החמישי, שבו פרעה מלביש את יוסף כמצרי רם מעלה, בבגדי שש וברביד זהב ובטבעת מלכות.

המשותף לכל הסיפורים הללו הוא שהלבוש מסייע בהם למעשה מרמה. בכולם נוצר מצב שבו הדברים אינם כפי שהם נראים. יעקב לובש את בגדי עשו כי הוא חושש פן אביו העיוור ימשש אותו ויגלה על סמך עורו החלק שהוא יעקב ולא עשו. יצחק הולך שולל לא רק בעקבות מרקם הבגדים, אלא גם בעקבות ריחם: "רֵיחַ רֵיחַ בְּנֵי כְרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בְּרָכוּ ה'" (בראשית כז, כז). כותנתו המוכתמת של יוסף נועדה להסוות את אחירותם של האחים להיעלמו. ואכן, "וַיִּפְקְדָהּ, וַיֹּאמֶר: כְּתֹנֶת בְּנֵי! חִיָּה רְעָה אֶכְלָתָהּ. טָרַף טָרַף יוֹסֵף" (לז, לג). התחפשותה של תמר לזונה

נועדה לגרום ליהודה לשכב איתה, כיוון שהיא רצתה בכך ש"יקים זרע" לבעלה המת ער. נראה שעל פי חוק הייבום שלפני מתן תורה, גם אביו של הבעל המת יכול לייבם, ולא רק אחיו. יהודה נענה להונאה, ורק כעבור שלושה חודשים, כאשר תמר ההרה הציגה לפניו את משכון הפתיל והמטה שהשאיר לה, הבין עם מי שכב. אשת פוטיפר השתמשה בבגדו של יוסף שנשאר בידה כדי להוכיח שניסה כביכול לאנסה. ולבסוף, בסיפור החמישי, יוסף ניצל את העובדה שאחיו אינם מכירים אותו כדי לביים סדרת אירועים שיכחשו את האחים עדיין מסוגלים למכור אח לעבד, או שחל בהם שינוי.

חמשת סיפורי הבגדים מסרים אפוא סיפור אחד: הדברים אינם בהכרח כפי שהם נראים. החזות החיצונית מטעה. על כך מרמזת משמעותו הכפולה של השורש בג"ד – בגד כמלבוש, בגד של בגידה. האם הרמיזה לכפל משמעויותיה של מילה זו הוא רק תחבולה ספרותית, דרך לשזור סדרת אירועים שאין ביניהם קשר אחר? או שמא לפנינו רעיון מהותי?

ההיסטוריון היהודי בן המאה ה-19 צבי (היינריך) גרץ הוא שהצביע על הבדל יסודי בין היהדות לבין תרבויות קדומות אחרות: "הפְּגָן תופס את האלוהי שבטבע באמצעות העין, ומתרגל להכירו כדבר שמסתכלים עליו. מנגד, יהודי תופס את אלוהים כנמצא מחוץ לטבע ואשר קדם לו, ועל כן האלוהי מתגלה דרך הרצון ובאמצעות האוזן... הפְּגָן חוזה באלוהיו, היהודי שומע אותו; כלומר, מבין את רצונו".²

כמאה העשרים עמד חוקר הספרות אריך אוארכך על הבדל מקביל בין סגנונם הספרותי של האפוסים ההומריים לבין סגנונו של המקרא.³ באיליאדה ובאודיסיאה של הומרוס מתקיימים

כולו אולי נעסוק בהזדמנות אחרת, אבל התמה שלו בהירה עכשיו: זהו סיפור על עיניים ואוזניים, על ראייה ושמיעה. חטאם של אדם וחווה לא היה קשור לפירות או למיניות כפי שיש האוהבים לחשוב, אלא לכך שהם נתנו למראה עיניהם לדחוק אל הצד את משמע אוזניהם.

”וַיִּכְר יוֹסֵף אֶת אָחָיו וְהֵם לֹא הִפְרָהוּ”. מדוע לא הכירוהו? מפני שעוד מן ההתחלה הם נתנו ללבם לתור אחר מראה עיניהם, אחר כותונות הפסים שהציתה את קנאתם באחיהם הצעיר. שפטו אנשים ומצבים על פי ההופעה החיצונית – ותחמיצו את האמת שמתחתיה. גם את הקב”ה עצמו תחמיצו, כי אותו אי אפשר לראות אלא רק לשמוע. משום כך צו היסוד של היהדות הוא ”שמע ישראל”, ומשום כך אנו מכסים את עינינו באמרנו מילים את המילים הללו. לשמוע, ולא לנהות אחר המראה הכוזב.

החזות מטעה. הבגדים בוגדים. כדי להבין אנשים אחרים, וגם כדי להבין את רצון ה', נדרשת היכולת להקשיב.

משחקי תאורה וצבע. הן גדושות בתיאורים ויזואליים. הסיפור המקראי, לעומת זאת, ממעט מאוד בתיאורים. איננו יודעים אם אברהם היה גבוה או נמוך, ולא מה היה צבע שיערו של יצחק, ולא מה היה מראה פניו של משה. הפרטים הויזואליים נדירים, ונמסרים רק כאשר הם חיוניים להבנת המתרחש. מסופר לנו, למשל, שיוסף היה ”יָפֵה תֹאֵר וְיָפֵה מְרֹאֶה” (לט, ו) רק כדי שנבין מדוע, כמסופר בפסוק הבא, אשת פוטיפר חושקת בו.

המפתח להבנת חמישיית הסיפורים מצוי בהמשך התנ”ך, בסיפוריהם של שני מלכי ישראל הראשונים. לשאול היה מראה מלכותי. הוא היה ”מִשְׁכָּמוֹ וּמַעֲלָה גְבוּהַ מְכַל הָעַם” (שמואל-א' ט, ב). הוא היה תמיר. הייתה לו נוכחות. אבל חסר לו ביטחון עצמי. הוא הלך אחרי העם במקום להובילו. שמואל נאלץ לגעור בו ולהזכיר לו ”הֲלוֹא אִם קָטַן אַתָּה בְּעֵינַיִךְ, רֹאשׁ שְׂבָטֵי יִשְׂרָאֵל אָתָּה!” (שם טו, יז). החזות והמציאות היו מנוגדות. לשאול היה שיעור קומה פיזי, אך לא שיעור קומה מוסרי.

והיפוכם של דברים אצל דוד. כשציווה ה' על שמואל ללכת אל ביתו של ישי בבית-לחם ולמצוא שם את מלך ישראל הבא, איש לא העלה בדעתו שהמדובר בדוד, צעיר הבנים. הדחף הראשון של שמואל היה למשוח את אליאב, שכמו שאול היה גבה קומה ומרשים למראה. אך ה' אמר לו, ”אַל תִּבְטֹא אֶל מְרֹאֵהוּ וְאֶל גְּבוּהַ קוֹמָתוֹ, כִּי מֵאִסְתִּיהוּ. כִּי לֹא אֲשֶׁר יִרְאֶה הָאָדָם, כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינָיו וְה' יִרְאֶה לְלִבּוֹ” (שם טז, ז).

רק משקרנו את כל הסיפורים הללו, אנו יכולים לשוב לסיפור שטרם הזכרנו, שבעצם הוא הראשון לכל הסיפורים שבגדים נוטלים בהם חלק: סיפור אדם וחווה שאכלו מעץ הדעת וגילו שעירומים הם. הם התביישו ועשו להם כותנות עור. בסיפור

1. אורי אלטר, אמנות הסיפור במקרא, מאנגלית: שושנה צינגל, תל-אביב: אדם, תשמ”ח, עמ' 61-77.
2. Heinrich Graetz, *The structure of Jewish history, and other essays*, New York, Ktav Publishing House, 1975, 68.
3. אריך אוארכך, מימימים: התגלמות המציאות בספרות המערב, תרגם ברוך קרוא, ירושלים: מוסד ביאליק תשי”ח. עמ' 3-19.